

درس پنجم
پایه های آوایی همسان
(۱)

(۱)
شکل های آوایی همسان
در کلمات

وقتی هجاها را تقسیم بندی می کنیم، ممکن است ۳ تا ۳ تا، ۴ تا ۴ تا، یا ۳ تا و ۴ تا (مشترک) قابل تقسیم شدن باشند. (این مسئله به وزن شعر مورد نظر بستگی دارد)

انواع نظم حاکم بر ارکان

۱) **نظم تکراری (همسان):** در مصرع هایی که از ۳ رکن تشکیل شده اند، رکن های ۱ و ۲ کاملاً یکسان هستند و در مصرع هایی که از ۴ رکن تشکیل شده اند، رکن های ۱ و ۲ و ۳ کاملاً یکسان هستند. گاهی ممکن است رکن **پایانی** متفاوت باشد. به این نوع همسان تک پایه ای یا متفق الارکان نیز می گویند.

مثال:

___ UU / ___ UU / ___ UU

___ UU / ___ UU / ___ UU

___ UU / ___ UU / ___ UU / ___ UU

___ UU / ___ UU / ___ UU / ___ UU

۲) نظم متناوب (همسان دو لختی): در این وزن رکن ها قرینه یکدیگرند، یعنی رکن ۱ و رکن ۳ همسان هستند، رکن ۲ و رکن ۴ همسان هستند. به این وزن، دَوری یا متناوب الارکان نیز می گویند.

مثال:

___ U / ___ U ___ / ___ U / ___ U ___

___ U ___ / ___ UU ___ / ___ U ___ / ___ UU ___

۳) نظم ناهمسان: رکن ها با یکدیگر متفاوت هستند.

مثال:

___ / ___ UU ___ / ___ U ___ / ___ UU ___

___ U ___ / U ___ U / U ___ U ___ / U ___

___ UU / ___ U ___ U / ___ U ___

➤ **تقطیع به ارکان :** تجزیه شعر به رکن ها و پایه های عروضی.

➤ هر مصراع حداکثر از ۱۶ هجا تشکیل می شود؛ که نهایتاً به ۴ دسته ۴ تایی قابل تقسیم است.

➤ پس از دسته بندی هجاها، می توانیم برای هر کدام از آن ها، یک معادل جایگزین کنیم.

➤ برای جایگزینی هجاها، از قوانینی که قبلاً بر اساس زبان عربی وضع شده است استفاده می کنیم. یعنی ریشه تمامی وزن ها « ف ع ل » است.

➤ جایگزینی به این دلیل است که بتوانیم با نامیدن دسته ها (خوشه های هجایی، رکن ها) به نام های از پیش تعیین شده، وزن و موسیقی شعر را بهتر درک کنیم.

➤ مثلاً به جای گفتن « یک هجای کوتاه، سه هجای بلند » (U _ _ _) از معادل آن یعنی « مَفَاعِیلُن » استفاده می کنیم.

➤ وزن واژه: معادل و نمادهای آوایی که برای نامیدن خوشه های هجایی به کار می رود.

➤ ممکن است در پایان هر مصراع یک یا دو هجا اضافه بماند که باید ارکان پایانی معادل هر کدام را بنویسیم.

این درس در رابطه با وزن همسان است. با دو نوع دیگر وزن (دولختی و ناهمسان) در درس های آینده و سال آینده آشنا می شویم.

چند مثال

از خدا جویم توفیق ادب / بی ادب محروم شد از لطف رب

دَب	أ (ءِ)	قِ	فی	تُو	م	یِ	جو	دا	خُ	از (ءِ ز)	پایه های (ارکان) آوایی
—	U	U —	—	—	U	—	—	—	U	—	علامت های هجایی
رَب	فِ	لُط	أز (ءِ ز)	شُد	م	رو	مَح	دَب	أ (ءِ)	بی	پایه های (ارکان) آوایی
—	U	—	—	—	U	—	—	—	U	—	علامت های هجایی
فاعلن			فاعلاتن				فاعلاتن				وزن واژه (اسم رکن)

توجه: در هجای اول، رکن سوم، مصراع اول بنابه ضرورت هجای کوتاه به بلند تبدیل می شود.

تو خورشیدی و یا زهره و یا ماهی نمی دانم / وزین سرگشته مجنون چه می خواهی نمی دانم

تُ	خُر	شی	دی	أ (ءُ)	یا	زُه	رِ	أ (ءُ)	یا	ما	هی	نِ	می	دا	نَه	پایه های (ارکان) آوایی
U	—	—	—	U	—	—	U —	U	—	—	—	U	—	—	—	علامت های هجایی
وَ	زِی ن	سَر	گَش	تِ	یِ	مَج	نُون	چِ	می	خا	خِی	نِ	می	دا	نَه	پایه های (ارکان) آوایی
U	—	—	—	U	—	—	—	U	—	—	—	U	—	—	—	علامت های هجایی
مَفَاعِلُنْ			مَفَاعِلِنْ			مَفَاعِلِنْ			مَفَاعِلِنْ			مَفَاعِلِنْ			وزن واژه (اسم رکن)	

توجه: در هجای چهارم رکن دوم مصرع اول و در هجای دوم رکن دوم مصرع دوم، بنابه ضرورت هجای کوتاه به بلند تبدیل شده است.

(۳) یکی روبه‌ی دید بی دست و پای / فروماند در لطف و صنع خدای

پای	تُ	دَس	بی	د	دید	هی	بَ	رو	کی	یِ	
U —	U	—	—	U	—	—	U	—	—	U	علامت های هجایی
دای	خُ	عِ	صُن	فُ	لُط	دَر	د	ماند	رو	فُ	پایه های (ارکان) آوایی
U —	U	U —	—	U	—	—	U	—	—	U	علامت های هجایی
فَعْل		فَعولن			فَعولن			فَعولن			وزن واژه (اسم رکن)

توجه: هجای پایانی هر دو مصراع به هجای بلند تبدیل شده اند. هجای سوم رکن سوم مصراع دوم بنابه ضرورت به هجای بلند تبدیل می گردد.

(۱) فَعُولِن (U __ __)

(۲) مُسْتَفْعِلِن (__ U __ __)

(۳) مَفَاعِيلُن (__ __ __ U)

(۴) فَعَلَاتُن (__ __ U U)

(۵) فَاعِلَاتُن (__ __ U __)

(۶) مُفْتَعِلُن (__ U U __)

جمعاً ۱۹ وزن عروضی وجود دارد. که با تقطیع به ارکان هر مصراع، مجموعه‌ای از چند رکن به دست می‌آید که باید جزء ۱۹ رکن گفته شده باشد.

هریک از وزن‌ها اصلی نیز نامی به شرح زیر دارند:

- (۱) مفاعیلن: هَزَج
- (۲) فاعلاتن: رَمَل
- (۳) مستفعِلن: رَجَز
- (۴) فعولن: مُتَقَارِب

خانواده فاعلاتن
(بحر رمل)

(١) فاعلاتن (_ _ U _)

(٢) فاعِلُن (_ U _)

(٣) فَعَلَاتُن (_ _ U U)

(٤) فَعَلَاتُ (U _ U U)

(٥) فاعِلَاتُ (U _ U _)

(٦) فَعَلُن (_ U U)

(٧) فَع لُن (_ _)

(٨) فَع (_)

خانوادهٔ مفاعیلن
(بحر هزج)

(۹) مفاعیلن (U _ _ _)

(۱۰) مَفاعیلُ (U _ _ U)

(۱۱) مَفاعِلُن (_ U _ U)

(۱۲) مَفاعِلُ (U U _ U)

(۱۳) فَعولُن (مَفاعی) (U _ _) (بحر متقارب)

(۱۴) فَعَل (U _)

خانوادهٔ مستفعلن
(بحر رجز)

(۱۵) مستفعلن (__ U __)

(۱۶) مُفْتَعِلُنْ (__ U U __)

(۱۷) مُسْتَفْعِلٌ (U U __)

خانوادهٔ مفعولن

(۱۸) مَفْعُولُنْ (مُسْتَفْعِلْ) (__ __ __)

(۱۹) مَفْعُولٌ (U __ __)

تهیه کننده: حسین قاسمی پیربلوطی